

Tudomány és költészet

Korábbi irodalom- és kultúrkritikus értelmezési kísérletek

Rousseau elméletéből kiindulva azt látjuk, hogy a civilizációs folyamat forrása az ember tökéletesedési képessége. Szerinte: „A testi szükségletek adják a társadalom alapzatát, a szellemi szükségletek teszik vonzóvá a társadalmat. A kormányzat és törvények gondoskodnak az egybegyűlt emberek biztonságáról és jólétéről, a tudományok, az irodalom és a művészetek, e nem kevésbé zsarnoki, és talán még hatalmasabb erők, virágfüzérékkel borítják az emberekre vert vasláncot, elfojtják bennük az érzést, hogy eredetileg szabadnak születtek, megszerettetik velük a rabszolgaságot, és azzá teszik az embereket, amit civilizált népnek szokás nevezni. [...] ti boldog rabszolgák ennek köszönhetitek, [...] hogy látszatra minden erény megvan bennetek, pedig valójában egyetlen sincs meg.”¹

E súlyos szavak és gondolatok összekapcsoltan – a felvilágosodás racionalizmusának megfelelően – egyaránt hivatkoznak a tudományra és az irodalomra, a művészetekre. Nézzük meg e kapcsolat alakulását a közelebbi időkben. Erre két fontos értelmiségi, Hamvas Béla és Lewis Mumford pályaképének rövid bemutatásán keresztül tesszünk kísérletet.

Hamvas Béla számára a modern tudomány akadémiai intézményrendszere a scientifizmust, egyfajta válságtermet jelentett. Szerinte egy filozófusnak nemcsak professzionális, hanem kvázi-szakraális funkciója is van. „Soha boldog állam nem lesz, csak ha azt filozófus kormányozza. [...] A filozófus azért a világ királya, mert az ő feladata az isteni élet képét és követelményét az emberiségben őrizni és fenntartani, és ha ideje elérkezett, az isteni életet megvalósítani.”² Miután sebesülten hazatért az orosz frontról, az 1920-as években a magyarországi helyzet jellemzésére a „nagyon rossz valóság” minősítést használta. Elszenvedett csalódásai is hozzájárultak a világméretű válság felismeréséhez, és közösségi vonatkozásban – elsősorban a kisközösségek formájában – vélte megtalálni az el-

érendő életideált. Az 1930-as években Kerényi Károllyal társalapítóként a Sziget-mozgalom elindításával tettek kísérletet a tudomány és a művészetek közötti határ átjárhatóvá tételére, ahol megvalósulhat a tudomány (a tudós) és a művészet (a művész) együttműködése. Jóllehet, a mozgalomban olyan tudósok, mint a filológus Kövendi Dénes, a régész Gallus Sándor, az egyiptológus Dobrovits Aladár, a filozófus Prohászka Lajos, valamint írók, költők, mint Németh László, Szerb Antal és Gulyás Pál vettek részt. E figyelemre méltó vállalkozás azonban az ókortudósok és az írók eltérő várakozásai következtében nem tudott hosszú életű lenni.³

Lewis Mumford a XIX. és a XX. század fordulójának kiemelkedő amerikai alkotója – Hamvashoz hasonlóan – szintén megismerte az I. világháború poklát, és szabadúszó értelmiségiként ő is arra a civilizációs kihívásra reflektált, amely a társadalom nagy részét maga alá gyűri. Sokirányú szellemi teljesítménye közül – témánk szempontjából – azt emeljük ki, hogy a tudomány és művészet (esztétika) szétválasztását tragikus civilizációs útvesztésnek tartja. Annak bizonyítékaként, hogy ez elkerülhető lehetett volna, Leonardo da Vinci kiemelkedő művészi és tudósi teljesítményére mint uomo universalera hívta fel a figyelmet. Erre vonatkozó nemzeti jellegű véleményét azonban egyetemessé is kitágította. Ebben is megnyilvánult az életmód elleni lázadásának előremutató iránya, az új együttélési viszony kialakítása a természettel, ahol az emberi cselekvések (az organikus világkép értékelve) alapján történnek.

A tudomány és művészet (irodalom) közeli-közelítő kapcsolatának korai és más, nem említett példái alapján úgy vélem, még vállalható kockázattal megállapítható, hogy megjelenésében nagy szerepet játszott a kialakult nehéz társadalmi és egyéni léthelyzet, amelynek változtatása, jobbítása az átfogó jellegű megoldások keresését tette szükségessé. E fő ok mellett másik hatótényezőként a tudományos és technikai fejlődés szerepe emelhető ki.

¹ ROUSSEAU, Jean-Jacques: *Javitott-e az erkölcsökön a tudományok és a művészetek újraéledése?* = Uő: *Értekezések és filozófiai levelek*. Szerk. LUDASSY Mária, ford. KIS János, Bp., Magyar Helikon, 1978, 12.

² HAMVAS Béla *hozzászólása Mátrai László A filozófia története című előadásához 1941. május 6-án = Athenaeum-tár. A Magyar Filozófiai Társaság vitaulásai 1938–44. Repertórium*. Szerk. KŐSZEGI Lajos, KUNSZT György, LACZKÓ Sándor, Veszprém, Comitatus, 1998, 38.

³ A Sziget-mozgalomról többen írtak. LACKÓ Miklós: *Sziget és külvi-*

lág = Uő: Szerep és mű. Kultúrtörténeti tanulmányok. Bp., Gondolat, 1981, 248–297.; SZÁNTÓ F. István: *A hüperion hang. Hamvas Béla és a Sziget-mozgalom*. Bp., Kortárs, 2007; J. SZABÓ Piroska: *A magyar üveggyöngyjátékosok. A Sziget-kör tudományfelfogása*. Bp., Uránusz, 2011; FENYVESI Miklós: „A Dél betörése” (Kerényi Károly és a Sziget topológiája) = *Irodalomtudományi Közlemények*, 2012, 3. sz., 243–280.; DARABOS Pál: *Hamvas Béla – Egy életmű fiziognómiája I–III*. Szerk. CSAPÓ Mária, Bp., Hamvas Intézet, 2002, II., 223–289.

A XVIII. és a XIX. században megjelenő ismeretterjesztő irodalom jóllehet formailag a szépirodalomhoz kapcsolódott, de tartalmi köre nyilván természettudományi volt. Az új tudományos ismeretek az enciklopédiák megjelenésével is kiléptek az akadémiák szűk világából: könnyebben érthető, személyes, érdekesítő stílusban terjesztették az új tudományos eredményeket. A szépirodalom és a tudomány közötti párbeszéd és kölcsönhatás közvetlen formában is megjelent. „Dante, Ariosto, Csokonai, Goethe, Verne, Csáth, Svevo, Camus stb. irodalmi szövegei egyaránt az irodalom horizontján belül maradnak, ugyanakkor a koruknak megfelelő tudományos ismeretek (a fizika, a biológia, a botanika vagy a pszichológia terén) a narratíva integráns részét képezik.”⁴

A kialakult párbeszéd további formája volt az úgynevezett tudományos levél, amely hatékonyan szolgálta a tudományos forradalom eredményeinek, valamint az új tudományos elméleteknek az európai terjesztését. Ennek egyik jeles képviselője Giovanni Fabbroni volt, aki „a tudomány új megközelítési módjai előtt nyitotta meg az utat, [amikor] a tudományos levél műfajának célját a tanítással [docere] szorosan összekötött gyönyörködtetésben [delectare] jelölte meg.”⁵

Hatásos ismeretterjesztő műfaj volt a tanköltemény és az elbeszélés is, amelyek szórakoztató formában közvetítették a tudományos vívmányokat a laikus olvasók felé. Megjegyzendő továbbá, hogy az irodalom mellett a XVIII. századtól a festészet is sokoldalúan hozzájárult a tudományos ismeretek terjesztéséhez.

Egy pillantás a mai magyar költészetre

A tudomány és a költészet párbeszédét érintően a közelmúltbeli magyar költészetből kiemelkedik Juhász Ferenc nyolcadik verseskönyve, *A virágok hatalma*, amely 1955-ben újdonságával ritka tüneményként a költészet és a nyelv forradalmát jelenítette meg. Más vélemények szerint a kötet nagy zavart okozott a kritikusok számára is, lásd például a „céltalan biologizmus” vádját, mivel a korabeli költészet nyelvéhez képest más nyelven beszélt: „költeménye materialista teremtésmítosz, amely látomásos formában mutatja be az anyagi világ egész fejlődéstörténetét, a csillagködök kialakulásától a növényi vegetáció megjelenésé-

ig, a teremtett állatok sokaságától az ember történelméig. Ennek a látomásos költőiséggel megrajzolt fejlődésnek a középpontjában a »szerelem«, vagyis az univerzumban érvényesülő általános egységesülés mindent magával sodró szenvedélye áll.”⁶ E szellemiségbe viszi az emberi lény az értéket, és érzi az anyagi világ „titkos folyamatait”, amit *A mindenség szerelme* című költemény megrendítően sugall. Felmerül a kérdés, miért és hogyan jut el a „nép-nemzeti lírai realizmus” vidékéről induló költő, *A tékozló ország* megírása után az 1960-as évek végén kezdődő hosszú „depressziós időszakig”. A lehetséges válasz nem meglepő, hasonlóan az előbb bemutatott példák eseteihez.

A fő ok nála is a társadalmi helyzettel kapcsolatos kiábrándító tapasztalat volt az 1950-es években. A szocializmus céljaihoz hű alkotóként a költő drámai módon nem tudta elfogadni a politikai élet nyelvzetete és az önkényes politika között tátongó szakadékot, a sztálini korszak elnyomó politikáját, a szegény társadalmi rétegek nehéz helyzetét. Az érzékeny költő eszményét követve „a költészet hatalmát állítja szembe a lét és az élet képtelenségeivel”⁷

A költői fordulat másik kiváltó oka a modern természettudományos világkép megismerése és átélése volt. Felismerte, hogy teljes mértékben át kell alakítani a költészet hagyományos képét az embert övező természetről, a mindenségről és magának az embernek a természetben, a mindenségben elfoglalt helyzetéről. Ezt a világképet akarta birtokába venni.

Ez a két felismerés új költői szemléletet és létet eredményezett számára. Innen nézve absztrakt versek és új összefüggésekbe helyezett szonettek jeleztek formai változást Juhász Ferenc életművében. S a költő magányos műhelyében tovább folyt a megszerkesztett építés is, sőt minél elszigeteltebbé vált élete, annál nagyobb szerepet kapott benne a lelki egyensúlyt fenntartó tervezés. Ennek fontos részét alkotja a könyv méretű hosszú versek megalkotása is.

E jelentős, ellentmondásos, de előremutató költői életmű távlati irodalomtörténeti szempontból még további feltárára vár. Ennek eredménye lehet annak kialakulása, hogy ki és hogyan fogadja be ezt a súlyos költészetet, és mi lesz a sorsa ennek a jelenleg tetszhalott költőnek, ahogyan egyik versemben nevezem őt (lásd Melléklet).

⁴ CSABAY István: *Tudomány és ismeretterjesztés határán. Tombo Beáta: Divulgazione scientifica nel Settecento – tipologia, generi, linguaggio (Budapest: Fakultás Könyvkiadó, 2022) = Annona Nova, 2023, (XIV. sz.) 175–186. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/annona-nova/article/view/6457>*

⁵ SGUARI, Eusebio: *Dell Eletticismo, O Sia Delle Forze Elettriche De' Corpi Svelate Dalla Fisica Sperimentale Con Un'ampia Dichiarazione Della Luce Elettrica, Sua Natur*. Velence: Presso G. B. Recurti, 2018

<https://play.google.com/books/reader?id=X-InAAAAAMAAJ&p-g=GBS.PP1&hl=hu>

⁶ POMOGÁTS Béla: *Egy természetező fél évszázada. Juhász Ferenc A virágok hatalma című könyvéről = Korunk, 2010, 1. sz., 4–6.*

⁷ BODNÁR György: *Juhász Ferenc*. Bp., Balassi, 2005

A jelen és a jövő költészeti kihívásai

A korábbi rövid irodalomkritikus értelmezések után figyelmünket egyrészt arra fordítjuk, hogy a tudomány és az irodalom párbeszédét befolyásoló felismert változásgenerátorok köre és hatásainak intenzitása várhatóan hogyan alakul, másrészt arra, hogy a látókörünkben már megjelennek-e azok az új változásgenerátorok, amelyek-től jelentős intenzitású hatások várhatók.

A társadalmi-gazdasági világhelyzet változásgenerátorának jelentősége nemcsak kiemelkedő marad, hanem tovább is nő. Századunkban a világ egyértelműen belépett a bizonytalanság korába. A nemzetállamoknak olyan nehéz nemzetközi kihívásokkal kell szembenézni, mint a globális felmelegedés, a globális pénzügyi válság, a COVID19-világjárvány okozta válság, a geopolitikai háborúk, valamint a terror elleni állandósult háború. E kihívásoknak – hozzátevé a világban fennálló nyomasztó egyenlőtlenségek mérséklését, illetve megszüntetését – olyan körülmények között kell megfelelni, hogy az átlagpolgárra változatlanul a helyi körülményekre figyelő macacsság a jellemző. A vele járó nehézségek különösen érzékelhetők a globális felmelegedés és a COVID19-válsággal kapcsolatban.

E kihívásokat és a századunkban érvényesülő, a fejlődés irányait meghatározó úgynevezett megatrendek (a szénhidrogénalapú gazdaság alkonya, a megavárosok előretörése, az éghajlatváltozás stb.) követelményeit „már nem lehet a XX. század gondolkodásával és eszközeivel kezelni. A globális felmelegedés, a környezeti erőforrások kimerítése, a geopolitikai feszültségek vagy a gazdasági növekedés lassulásának kezeléséhez mindenképpen új alapok és megközelítések szükségesek.”⁸

A másik fő tényezővel hasonló a helyzet: a tudományos és technikai fejlődésnek a tudományra és az irodalomra gyakorolt hatása jelenleg szintén meghaladja a korábit. Akkor is, ha azt látjuk, hogy századunk első negyedében nem történt új, nagy, látványos felfedezés, mint a XX. században a kommunikációé volt, akkor is, ha következményként a médiacunami (az „agyzavarást”) kaptuk. Ezzel kapcsolatban azonban megjegyzendő, hogy a korábbi vívmányok továbbfejlesztése és az erősödő összekapcsoltságok – például a hálózatelméleti kutatások és a komplexitás törvényeinek a kiterjedt alkalmazása alapján – a mesterséges intelligencia egyre sokoldalúbb alkalmazását teszik lehetővé.

Témánk szempontjából a tárgyalt két változásgenerátor után két új hatótényezőre irányítjuk a figyelmet. Ezek közül az egyik a mesterséges intelligencia kihívásai, lehetőségei, a másik a fenntartható fejlődés elmélete és gyakorlata.

A mesterséges intelligencia fejlődése

A „hagyományos” kommunikációs technika kihívójaként napjainkban előtérben áll a mesterséges intelligencia (röviden: MI), amely a technikai eszközökre nemcsak kommunikációs csatornaként tekint, amint azt a mcluhani értelmezés esetében láttuk, hanem a kommunikátor vagy moderátor szerepére is figyeltet, akik/amelyek a nyitott ember számára programozott módon állítják elő és viszik a kommunikációs üzenetet. Ennek az új kutatási területnek a neve az ember–gép kommunikációja (röviden: EGK). Az elindult kutatások célja, hogy koncepcionális, elméleti és módszertani eszközökkel elősegítse a kommunikációt az ember és a gép, illetve az emberek között.⁹

Jóllehet, e fontos szakmai publikációk szerzői gyakran megjegyzik, hogy az új megközelítés nem egészen illik bele a kommunikáció elméletébe, amely évtizedeken át az ember–ember kommunikációra fókuszál, mégis elmélyülnek az EGK elméleti alapjainak a kidolgozásában. Az MI és a kommunikációkutatások párhuzamos pályáit az elmúlt hetven év után egyre közelebb hozza egymáshoz az MI részéről megnyilvánuló kihívás, amelynek kiindulópontja a „gép mint kommunikátor” értelmezés. E szerint az MI tehát több mint a kommunikáció segítője: az MI automatizálja a kommunikációt.¹⁰

Az MI részéről a kihívás az ember és a gép közötti lételméleti (ontológiai) különbségből fakad, tekintve hogy a kommunikáció szélesebb, kulturális alapozású, és így az emberre vonatkozik. Ezt a dilemmát az EGK kutatói annak feltárásával és bizonyításával kívánják feloldani, hogy a technológia is újragondolható és kommunikátor legyen. Ez a megközelítés lehetőséget ad arra, hogy új kérdéseket tegyünk fel a kommunikatív MI-technológiák három kulcsfontosságú aspektusával kapcsolatban.

1. A funkcionális dimenziók, amelyeken keresztül az emberek kommunikátorként értelmezik ezeket az eszközöket és alkalmazásokat. Az EGK megjelenése magával hozhatja a lehetőséget új kategóriák kidolgozására, az emberek és a technológiák közötti interakciók típusaira, vala-

⁸ Matolcsy: *a világ élvonalában a magyar jegybank = Világgazdaság*, 2023. szeptember 16. <https://www.vg.hu/vilaggazdasag-magyar-gazdasag/2023/09/matolcsy-a-vilag-elvonlaban-a-magyar-jegybank>

⁹ GUZMAN, Andrea L. – LEWIS, Seth C.: *Artificial intelligence and communication: A Human–Machine Communication research agenda = New Media & Society*, 2020, Vol. 22., 70–86.; GUNKEL, David J.: *Arx Ex Machina: Rethinking Responsibility in the Age of Creative Ma-*

chines = Human–Machine Communication. Rethinking Communication, Technology, and Ourselves. Ed. GUZMAN, Andrea L., New York, Peter Lang, 2018, 221–236.

¹⁰ REEVES, Joshua: *Automatic for the people: the automation of communicative labour = Communication and Critical/Cultural Studies*, 2016, 2., 50–165.

mint az emberi kommunikáció határainak átgondolására és újragondolására.¹¹ A mesterséges intelligencia kommunikációs tudásai előtt álló kulcskérdés nemcsak az, hogy „hol illeszkedik ez az ember–MI interakció az EGK-ba?”, vagy „mi ennek az interakciónak az ember-kommunikációs analógja?”, de az is, hogy „van-e értelme ennek az interakciónak ezeken a meglévő kategóriákon belül?”, és ha nem, „milyen új kategóriákat kell bevezetni vagy átrajzolni a régi határokon?” Az EGK-n belül az a kérdés, hogy „kivel lép kapcsolatba az ember?” átvált a „mivel kommunikálnak?” kérdésre.¹² Például, a tudósok különbségeket találtak az emberek kommunikációs viselkedésében is az emberek és a technológia (az MI és a robotok) között,¹³ de a technológiát és az embereket egyaránt kommunikátorokként kezelték, azonban különböző típusú kommunikátorokként. Ezért figyelembe kell venni a különbségeket is, hogy a tudósok jobban megértsék a technológiát mint a kommunikátor egyedi típusát.

2. A relációs dinamika, amelyen keresztül az emberek kapcsolatba lépnek ezekkel a technológiákkal, hogyan viszonyulnak önmagukhoz és másokhoz. Az MI a kommunikatori kapcsolat szempontjából arra utal, hogyan értik az emberek az MI-t önmagukkal, valamint önmagukat az MI vonatkozásában. A technológia tervezésének célja, hogy az embereknek mentális útmutatást adjon arról, hogyan kommunikálhatnak, és hogyan kellene kommunikálniuk vele.¹⁴ Az EGK szemszögéből a technológia társadalmi pozicionálásának vizsgálata magában foglalja azt, hogy egy személy hogyan értelmezi saját magával kapcsolatban, hogy mi az adott technológia, milyen tényezők járulnak hozzá az ilyen értelmezésekhez, és hogy az ilyen fogalmak hogyan befolyásolják interakcióikat. A „robot újságíró” példájához hasonlóan az emberek társadalmi szerepeket is rendelhetnek bizonyos technológiákhoz, amelyeket direkt társadalmi jelzések nélkül terveztek. Ezért amellet, hogy tanulmányozzák, hogyan viszonyulnak az emberek egy bizonyos szerep betöltésére tervezett technológiához, ami eddig a kutatások uralkodó formája

volt, a kommunikációkutatóknak más szempontokat is figyelembe kell venniük a technológia szerepének alakításában, például közbeszéd útján.¹⁵ Fontos megjegyezni azt is, hogy a társadalmi szerepek és kapcsolatok tanulmányozása az emberek és a technológia közötti hatalmi dinamika vizsgálatának is terepe.¹⁶

3. A metafizikai implikációk, amelyek az embert, a gépet és a kommunikációt körülvevő ontológiai határok elmosódását idézi elő. Mikor az emberiség eléri ezt az utolsó fázist, az MI mint kommunikátor metafizikai aspektusaira irányul a figyelem. Olyan kérdések merülnek fel, mint „mit jelent élni?”, „mit jelent embernek lenni?”, „hogyan működik a test és az agy?”¹⁷ Mivel az MI a „metafizikai gépezet” leszarmazottja, a gyakorlati életben is meg kell küzdenie azért, hogy emberibb szerepben működjön, mint a számítógépek, és elérje a science fiction határait. Jóllehet, nem átfogó megoldást, de az EGK egy választ kínál, s ez a technológia kommunikátor, legalábbis bizonyos mértékig.¹⁸ Ez a válasz határozottan megkérdőjelezi, hogy a kommunikáció csak emberi folyamat. Felmerül a kérdés, hogyan határozzuk meg a kommunikációt, végezzük az emberek közötti, valamint az emberek és a mesterséges intelligencia közötti interakciók tanulmányozását? Tekintettel arra, hogy a kommunikációs tudósok még a kommunikatív mesterséges intelligencia fejlesztése előtt sem tudtak konszenzusra jutni az alapkoncepciójukkal kapcsolatban,¹⁹ nem várható könnyű válasz erre a kérdésre. Valójában azt jósoljuk, hogy a mesterséges intelligencia bonyodalmaival való vitatkozás a tudományág számára nagyobb kihívást jelent majd, ahogy ezek az eszközök és programok érezhetően elmosják az ontológiai határokat.

E rövid jövőbe tekintés célja volt:

- a kommunikatív MI és a korábbi technológiák közötti különbség bemutatása;
- a további kutatások számára az elméleti alapok megállapítása az EGK funkcionális, viszonylagos és metafizikai aspektusainak középpontba állításával, és

¹¹ PETER, Jochen – KÜHNE, Rinaldo: *The New Frontier in Communication Research. Why We Should Study Social Robots = Media and Communication*, 2018, 3., 73–76.

¹² GUNKEL, David J.: (2012a): *Communication and Artificial Intelligence: Opportunities and Challenges for the 21st century = Communication+1*, 2012, 1.

¹³ MOU, Yi – XU, Kun: *The media inequality: Comparing the initial human-human and human-AI social interactions = Computers in Human Behavior*, 2017, Vol. 72., 432–440. SHECHTMAN, Nicole – HOROWITZ, Leonard M.: *Media inequality in conversation: How people behave differently when interacting with computers and people = Proceedings of the 2003 Conference on Human Factors in Computing Systems, CHI 2003*, Ft. Lauderdale, Florida, USA, April 5–10, 2003

¹⁴ SUCHMAN, Lucy A.: *Human-Machine Reconfigurations. Plans and Situated Actions*. New York. Cambridge University Press, 2009

¹⁵ CARLSON, Matt: *The Robotic Reporter. Automated journalism and the redefinition of labor, compositional forms, and journalistic authority = Digital Journalism*, 2015, 3., 416–431.

¹⁶ GUZMAN, Andrea L.: *Making AI safe for humans. A conversation with Siri = Social bots and Their Friends. Digital Media and the Automation of Sociality*. Eds. BAKARDJIEVA, Maria – GEHL, Robert W., New York, Routledge, 2017, 69–82.

¹⁷ *Genesis Redux: Essays in the History and Philosophy of Artificial Life*. Ed. RISKIN, Jessica, Chicago, IL, University of Chicago Press, 2007

¹⁸ GUZMAN, Andrea L.: *What is Human-Machine Communication, Anyway? = Human-Machine Communication*. i. m. (2018), 1–28.

¹⁹ DANCE, Frank E. X.: *The “Concept” of Communication = Journal of Communication*, 2006, Vol. 2., 201–210.

– a széles körben elindult kutatások irányainak szemléltetése. Közülük kiemelve a *Global Media and China* külön kiadása szerinti kérdéseket:²⁰

Hogyan hatnak a különböző nyelvi, kulturális és nemzeti dimenziók a kommunikatív MI-technológiák működésére és eredményére?

Hogyan érthetjük meg jobban az algoritmikus elképzelések és az emberi, gépi kommunikációs kultúrák sokaságát egy globális világban?

Hogyan változtatja meg az MI és az EGK a globális médiaipart a világban? Hogyan érintik a változások az egyes médiaszektorokat, például az újságírást, a számítógépes játékokat, a közösségi médiát, a filmet és a műsor-szórót?

Hogyan „háziasítják” az olyan technológiákat, mint a mesterséges intelligencia és a robotok különböző kulturális környezetekben?

Hogyan változnak az EGK kultúrák az idők során, mind az MI történetében, mind a médiatechnológiák hosszabb történetében?

Hogyan bővíthetők az EGK-kutatások köre a történelmi pályák és földrajzi határok irányába?

A fenntartható fejlődés mint jövőcél

Napjainkban világszerte – a közelmúlt gyakori reformkeresései után – több formában is elindultak az útkeresések azzal a céllal, hogy az emberiség számára a biztos fennmaradást és fejlődést új gondolkodással alapozzák meg. E páratlan kihívásnak kíván megfelelni az MNB kutatócsoportja is. Mi abból indulunk ki, hogy az emberiség letért az aranymetszés, az aranyspirál földi útjáról, az egyensúlyi növekedés ösvényéről, és nem fenntartható pályán halad az ismeretlen, trendi kockázatok között. Ezért nélkülözhetetlen a fenntartható gazdaság és az új gondolkodásmód alapelveinek a kidolgozása.

Az MNB kutatócsoportjában úgy látjuk, hogy a modern gazdaság működése a kvantummechanika, a részecskefizika törvényeit modellezi. Ezért javasoljuk, hogy – többek között – a komplexitás törvényét, a rendszerelmélet törvényét teljeskörűen be kell építeni az új gondolkodásmódba. A modern gazdaságot élő rendszerként indokolt elképzelni, összhangban azzal, hogy a világegyetem és az univerzális tudat is élő. Ennek keretében fontos figyelembe venni az egységes világegyetem kettősségét (minden rezgés üzenetének van párja, fogadója) és hármas tagozódását lélekre – tudatalattira – tudatra, amelyekkel sokoldalúan lehet értelmezni a földi élet működését. E hár-

masságban és a nagy körforgásban az elektromos áramköröknek, az elektromágneses mezőnek, hullámoknak és az ezeknél lassabb vegyi-kémiai anyagoknak mint közvetítőknél kulcsszerepük van. Az ilyen szemléletű változás bekövetkezésében döntő szerepet játszik a digitalizáció kibontakozása, mivel az élet alaptörvényét, az ember kapcsolatteremtését engedi a korábbiakhoz képest nagyobb méretekben és gyorsabban érvényesülni. E változás középpontjában olyan kapcsolat áll, amelynek kódja a 0–1.

*

Kutatásunkban a hosszú távú fenntartható fejlődés célja, valódi feladata az élet és a világ legmélyebb és legteljesebb megértése, és ennek alapján az átfogóan élet-, közösség-, és természetközpontú gondolkodásmód elsajátítása, az emberiség legjobb képességeinek kibontakoztatása, az átfogó közjó legkedvezőbb feltételeinek, s benne a földi élővilág életfeltételeinek kialakítása és hosszú távú fenntartása.

Az élet tudományának felfedezése, alapelveinek közérthető megfogalmazása, az anyag, a lélek és az értelem átfogó, életelvű tudományának megszületése mindannyiunk számára elérhetővé teszi az egyoldalú, anyagelvű gondolkodásmódról az átfogó, életelvű gondolkodásmódra való áttérést. Ember voltunk talajvesztését, a társadalmi döntéseket jelenleg irányító közgazdaságtan kisiklott voltát és a természetpusztítást – gondolkodásmódunk átfogóan megalapozottá tétele alapján tudjuk rendbe hozni. Ennek eléréséhez, a valóságnak megfelelővé válásához a folyamatos változás működési elvét kell tisztázni. Mindannyian, saját egészségünk, jólétünk és boldogságunk érdekében rá vagyunk utalva arra, hogy valóságfelfogó képességünket és gondolkodásmódunkat alapjaiban rendbe hozzuk.

A közgazdaságtan az ember céljait és ezek valóra váltásához szükséges eszközöket kijelölő és létrehozásuk leg-gazdaságosabb módját meghatározó tudomány, és így a közgazdaságtan alapkérdése megegyezik az élet alapkérdésével. Korunkban eljött az idő arra, hogy az egyéni érdekeket szolgáló közgazdaságtan életközpontú közgazdaságtanná, minden alapvető, természetes életközösség javára szolgáló tudománnyá váljon. Az átfogó fenntarthatóság elméleti alapvetésének, valamint céljainak rövid áttekintése után figyelmünket a fenntartható fejlődés fogalmi megismerésére fordítjuk. Annak ellenére, hogy a fenntartható fejlődés fogalma, definíciója nem mondható egyértelműen elfogadottnak és ismertnek, tartós és

²⁰ *Human-Machine Communication Cultures. Artificial Intelligence, Media and Cultures in a Global Context. Global Media and China Special Issues*, 2022, Guest-editors NATALE, Simone – JI, Deqiang

vonzó üzenete van az emberiség számára, hiszen célja és irányultsága az emberiség jövőre vonatkozó álmainak és reményeinek a megvalósítása. Hogyan lehet javítani, teljesebbé tenni a fenntarthatósági fogalom rendszerét?

Az első lépés a fejlődés értelmezése. Jelentős egyetértés van a szakértői körökben, hogy a fejlődés olyan evolúciós, többdimenziós folyamat, amely az alkotó módon létrehozott struktúrákkal és problémamegoldási módszerekkel ér el új célokat. Az egyik ilyen a modernizációs elmélet, amely szerint az elmaradott országok felzárkóznak a fejlett országokhoz. A második a függőségi elmélet, a harmadik a világrendszeri elmélet, ahol a gazdasági külkereskedelmi kapcsolatok játszanak szerepet, és végül a modern globalizációs elméletek.

A második lépés a fenntarthatóság fogalmának az értelmezése. A fenntarthatóság valamilyen kibocsátás, termék, szolgáltatás és folyamat számára rendelkezésre álló kapacitás. Az ENSZ véleménye szerint fontos, hogy egyensúly alakuljon ki a társadalom, a gazdasági élet és a természet között. A Világbank pedig innovatív felhívásként fogalmazza meg a fenntarthatóságot a valós realitások irányítására.

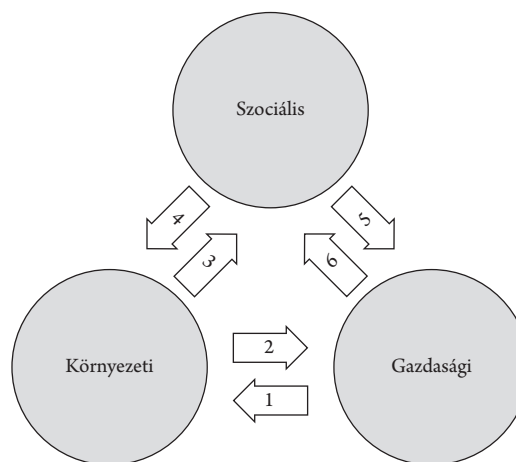
A harmadik lépés – az első kettőből adódóan – a fenntartható fejlődés definíciója. Történelmileg a Brundtland-bizottság azt ajánlja a társadalom számára, hogy a mai generáció igényei, szükségletei úgy nyerjenek kielégítést, hogy nem veszélyeztetik a jövő generációk esélyeit. Gray skót kutató szerint a fenntarthatóság egy állapotra vonatkozó statikus kép; a fenntartható fejlődés pedig az állapot eléréséhez vezető folyamat.

*

A fenntarthatósággal kapcsolatos fogalmi gazdagság öröndetes, de szükség van arra is, hogy a gyakorlati alkalmazás elősegítése érdekében új szemléletű kutatásokkal tegyük megalapozottabbá a fenntartható fejlődés kialakult, háromdimenziójú modelljét, ahol az egyik a gazdasági dimenzió, a másik a környezetvédelmi (környezeti) dimenzió, a harmadik pedig a társadalmi vagy a szociális dimenzió. Ez utóbbi hangsúlyozza a jól működő munkaerőpiacokhoz, a magas foglalkoztatottsághoz, a jelentős demográfiai változásokhoz való alkalmazkodást, kiemelt figyelemmel a népesség elöregedésére, a méltányossági megfontolásokra, illetve a hatékonyabb döntéshozatalban való részvétel fontosságára. A környezeti dimenzió a biológiai és fizikai rendszerek stabilitását, valamint az egészséges környezethez való hozzáférés megőrzését hangsúlyozza. Ezek a követelmények ugyanolyan fontosak, mint

a gazdasági dimenzió, a gazdasági növekedés és a hatékonyság témaköre. A fenntartható fejlődés felé haladás intenzitása e három dimenzió közötti kölcsönhatások és komplementaritásuk megértésétől és működésétől függ.

A fenntartható fejlődés három dimenziója:²¹

E három dimenzió jóllehet a fenntartható fejlődés elengedhetetlen alapja, azonban széles területük, nagy fokú összetettségük miatt nem bizonyulnak elegendőnek a fenntartható fejlődési kihívások tükrében. Ezért szükséges a tartópillérek számának növelése a Fenntarthatóság Jövő Házában. Az ilyen új dimenziókra vonatkozó javaslatok a területi, a kulturális és a pénzügyi dimenziók.

Az új dimenziók közül a területi fenntarthatóság pillérével kapcsolatban az ENSZ mindig is a fenntartható célok megvalósítását helyezte előtérbe a helyi, a regionális és a nemzeti szinteken. Hasznos lehet feltárni, hogy a helyi önkormányzatok milyen erőfeszítéseket tettek, illetve a kormányok milyen hatékonyan támogatták a helyi törekvéseket.

A kulturális fenntarthatósági pillér a leginkább elhanyagolt és a legnehezebben kibontakoztatható terület. Különösen a felülről lefelé irányuló, nemzetközileg finanszírozott projektek esetében tapasztalható, hogy a „kedvezményezett” nem ismerik fel a fejlesztések kulturális értékét. Hasznos lenne annak teljesebb megértése, hogy az emberek hogyan boldogulnak a környezetükkel összefüggésben.

Ami a pénzügyi fenntarthatóság pillérét illeti, a finanszírozás kulcskérdés volt azóta, hogy a kormányok először találkoztak a riói konferencián 1992-ben. A fejlődő országok jogosan igényelték a fejlett világtól a további finanszírozást, amely nélkülözhetetlen a fenntartható fejlődés számára. E súlyos feladat megoldását elősegítheti, ha magának a pénzügyi rendszernek a fenntarthatóságával

²¹ *Towards Sustainable Development. Indicators to Measure Progress (Proceedings of the Rome Conference)*. OECD, 2000, Paris

https://www.oecd-ilibrary.org/environment/towards-sustainable-development_9789264187641-en

foglalkozunk, beleértve az olyan globális sokkok hatását is, mint a 2008. évi pénzügyi összeomlás, a COVID19-világjárvány, a szankcióval járó ukrajnai konfliktus, amelyek nemcsak egy országban, hanem az egész globális rendszerben zavarokat okoznak. Ezek valós problémák, amelyek korlátozzák a fejlett országok azon képességét, hogy nagyobb pénzügyi segítséget nyújtsanak a kevésbé fejlett országoknak, bár egyes országok szerint ez inkább ürügy, mint ok.

A kultúra szerepe és lehetőségei

Témánkból adódóan, de azért is, mert a kultúrával még az ENSZ 2030-ig szóló Fenntartható Fejlődési Programja sem foglalkozik kellőképpen, vizsgáljuk meg, hogyan tudnánk elősegíteni, hogy a kultúra a mindennapi tevékenységünkbe jobban beépüljön és azt szolgálja.

E követelmény teljesítéséhez szükséges a kultúra fogalmának rövid definiálása a következőképpen: emberkép, élet- és gondolkodásmód, átfogó világkép, identitás, öntudat, pszichológiai struktúra, mentalitás, attitűdök, etika, őszinteség, hitelesség, szorgalom, kitartás, a bizalomra és együttműködésre való társadalmi hajlandóság, a szervezeti irányítás és kultúra, valamint a világi vagy vallási értékek és normák, amelyek ki vannak téve a tömegtársadalmak és a globális kommunikáció kihívásainak.²² Tágabb értelemben e kulturális mag körüli három héj (a jellemzők halmaza) tekinthető változásgenerátoroknak.

Társadalmi-gazdasági tényezők: demográfiai trendek, urbanizáció, társadalmi mobilitás, gazdasági versenyképesség és munkaerőpiacok, a közérdeken alapuló gazdaság, kultúraalapú gazdaság, integritás, verseny a tudásért és az információért (Big Data helyett Fast Data), egy lényegesen új pénzügyi rendszer, a pénz digitalizálása, humán és társadalmi tőke kezelése, oktatás, egészségügyi ellátás, sport és időszervezetek.

Tudomány és technológia: változások a természeti és emberi világban, a munka szerepe mint az emberi élet alapja, az emberi munka jellegének változásai (mesterséges intelligencia és robotizáció stb. miatt), úrkutatás, az információs forradalom és új mérési rendszerek.

Ökológia és geopolitika: geofúzió – új, többközpontú geopolitikai világrend, klímaváltozás, a természeti erőforrások elérhetősége, kommunikáció és összekapcsolódás, a politikai közösség tendenciái.

Ezt a megközelítést követve a kultúrát (és jellemzőit) a fenntartható fejlődés folyamatának részeként kell tekinteni és kutatni. Az indikátorok egyrészt a három válto-

zásgenerátor által kiváltott kulturális magváltozásokról, másrészt a kulturális magváltozások hatásáról adnak tájékoztatást a fenntartható fejlődési célok eléréséhez. Ehhez olyan elemzési módszertant szükséges alkalmazni, amelyben megjelennek a törvények követelményei, az etikai értékek és normák, a cselekvési koncepciók és tervek (gyakorlati értelemben is), valamint a fejlődési folyamatok összehangoltak legyenek. Egy ilyen követelményrendszernek – a nemzetközi tapasztalatok alapján is – megfelelhet az integritás szemlélete és módszertana. A hosszú távú fenntartható fejlődés minőségi színvonalának emelése végett, a kultúra dimenzióit a társadalmi és etikai értékorientációval együtt értelmezzük. Ily módon a fenntarthatóság kulturális és értékorientációs alapját a szélesebb, nagyobb és biztonságosabb társadalmi-intézményi rendszer, a fenntarthatósággal összhangban álló életvitel és magatartásformák kialakulásának ösztönzése és társadalmi beágyazódása, valamint a tömegember helyett a magasan képzett alkotó ember szolgáltatja.

Milyen meghatározó követelményeknek kell megfelelni a személyek és a szervezetek magatartásának a hosszú távú fenntarthatóság világában? Mi az integritás, mi jellemzi a személyi (azon belül a vezetői) és a szervezeti integritást? Indokolt, hogy a sűrítés öt fő jellemzője között a következő tartalmi elemeket emeljük ki.

1. Konzisztencia és koherencia. Az elvek és értékek konzisztenciájának és koherenciájának a követelményét a latin „integere” szó is hordozza, hiszen jelentéstartalma az érintetlen, egész, harmonikus; integritási tartalma pedig a teljesség, az egészség. A szervezetekről alkotott ilyen átfogó kép ismerete lehetővé teszi, hogy – a filozófiai megfontolások mellett – olyan integritásirányítási politikák készüljenek, amelyek a gyakorlatban is működőképesek.

2. Szakmai teljesség és felelősség. Az integritás másik fontos értéke a magas szintű tudást és felelősséget képviselő szakmai integritás, amely kompetens és képes arra, hogy széles körű bizalmat keltsen a szűkebb partneri körben, de társadalmilag is. Ennek pozitív hatásai a különösen fontos személyzeti munka eredményességében jelennek meg. A szakmaisággal járó magas szintű érték-meghatározás elősegíti a közérdek iránti elkötelezettséget, a szociális értékek tiszteletét, és a szervezetek által nyújtott szolgáltatásokon keresztül a közösségi jól-lét növelését.

3. A morális elmélyülés jelentőségét adja, hogy az ember azonosulóképességeivel és tudományosan megalapozott cselekedeteivel kapcsolatban számtalan kétely merülhet fel az etikai megalapozás nélkül, hiszen önálló integritásokat képviselnek. Elengedhetetlenül szük-

²² Lásd szintén CSÁK János: *Social Futuring – A Normative Framework = Society and Economy in Central and Eastern Europe*. [a Budapesti Corvinus Egyetem folyóirata], 2018, 1. sz., 21–45.

ség van tehát a jó és a rossz megítélésének a képességére is. Ez a szoros kapcsolat kifejezhető úgy is, hogy az integritás olyan erkölcsi minőség, amely összhangban van az etikai értékekkel, normákkal és szabályokkal, és nyilvánul a döntési (irányítási) folyamatokban. Az integritás azonban nem alternatívája az etikai elméletnek, értékeknek és normáknak, a közigazgatási etika követelményeit is beleértve. Az integritási szemlélet és gyakorlat az etikai értékek és normák beágyazódását valósítja meg a létező cselekvésbe és az elméleti fejlődésbe. Az integritással kapcsolatban természetesen nemcsak a jó cselekedetek léteznek, hanem a rosszak is, amelyek változatos formában (csalás, korrupció, diszkrimináció és fenyegetés, információkkal való visszaélés stb.) megsértik a morális értékeket és normákat.

4. Szervezeti értékek és funkciók. A szervezeti integritás szempontjából nagy értékű funkció a szervezeti kultúrának az erősítése, annak a minőségnek a javítása is, ahogyan a személyek és a személyek csoportjai viszonyulnak egymáshoz. E viszonyulás, illetve együttműködés történhet stratégiai, taktikai vagy operatív szinteken. A stratégiával kapcsolatos cél a közös víziók megértése és elfogadása. A szervezeti kultúra jellemzője továbbá, hogy a vezetőség mekkora figyelmet szentel, és milyen fontosságot tulajdonít az integritás kérdésének, illetve van-e lehetőség a téma nyílt megvitatására. A vezetőségnek ösztönöznie kell a problémák és dilemmák megvitatását és gondoskodnia kell az integritással kapcsolatos tanácsadásról.

5. Politikák és programok integritása. Az elmúlt évek figyelemre méltó felismerése, hogy a politikák és programok gyakran nem érik el a céljukat, és vita folyik arról, vajon mi ennek az oka: a célok meghatározása vagy a megvalósítási folyamat sikertelensége. A tapasztalt politikai kudarc mögött részletesebben azonosítható négy ok: az optimista várakozások, a végrehajtás szervezeti széttagoltsága, az elégtelen döntéshozatali együttműködés és a politikai ciklusok szétartása. Kérdés: tudja-e az integritási szemlélet javítani a fenntarthatósági politikák (programok) eredményességét? Az igen választ olyan integritási jellemzők indokolják, mint például a konzisztencia és koherencia gyakori hiánya a programokból a célok meghatározásánál, a szervezeti struktúra és menedzsmentmodell hiányosságai, valamint a politikák és programok nem kielégítő hatékonysága.

Az integritás szövevényes fogalmának e kiterjesztését napjainkban különösen aktuálissá teszi a fenntartható fejlődési stratégiák, programok kidolgozása a szervezeti (lo-

kális) szintről kiindulva a nemzeti programokon keresztül egészen a nemzetközi (globális) stratégiáig. Erre leginkább a következő két ok miatt van szükség.

Az ENSZ fenntartható fejlődési programjában ma még a gazdasági növekedés (GDP) élvez prioritást az ökológiai integritással szemben, és fókuszában inkább a hatékonyság javítása, mint a felhasznált természeti erőforrások nagyságának az abszolút csökkentése áll.

A hosszú időkre szóló mérlegelésekben a kulturális színvonal emelkedése, az etikai értékek és normák szerepe – többek között – a generációk esélyeinek és lehetőségeinek alakulása, valamint a jövedelmi és vagyoni különbségek mérséklése miatt is sokkal kiemeltebb jelentőségű, mint a rövid távú döntések esetén.

Az irodalom felé – körültekintően, bölcsen

Megállapítható, hogy a vázolt két új, nagyszabású jövő fejlődési irány az eddigieknél is hatásosabb változásgenerátorok lesznek az emberiség, annak kultúrája, irodalma és költészete számára.

Az új technológiák – elsősorban az MI – az ígéretes előnyeik mellett olyan félelmekkel is járnak, amelyek felülmúlhatják a veszélyeket is. Ennek ellenére e technológiákat, fejlesztéseket a legszélesebb emberi kör számára lehetővé kell tenni. Segítségükkel már a közeljövőben megalapozottabban és sokoldalúbban lehet tanulmányozni a jövőalkotás alternatíváit. Mégis – témánkhoz közel állóbban – a fenntarthatósággal járó kihívásokra és lehetőségekre irányítjuk elsősorban a figyelmet.

Németh László felismerése szerint a magyar irodalom bizonyos szerzői a Bartókéhoz hasonló világnézetet, gondolkodásmódot, művészi eljárásokat érvényesítenek. „A magyar irodalom szinte sohasem tudta magát igazán világraszóló feladatokig felküzdeni. Innét látszólagos gondolatszegénysége (egy-egy írói sokszor meglepően gazdagok voltak), az eszmék mennyezetvilágításának a hiánya. A hiba rögtön szemléletessé válik, ha zenészeinket állítjuk melléjük. Bartóknak ez sikerült.”²³ Ezzel kapcsolatban indokoltan állapítja meg Falusi Márton, hogy Bartók „gondolatgazdagsága” az egyetemesség olyan csúcására jutott, amelyet az irodalom csak kitüntetett pillanatokban ostromolt. Ez az egyetemesség azonban globális szempontból nem volt igazán teljes, hanem inkább egyfajta „köztesség”, amely „lélek és módszer beszéde: Ázsia és Európa pár-baja, egyezkedése”.²⁴

Most, a hosszú távú fenntartható egyensúlyi fejlődés kibontakozásával elérkezett az az időszak, amikor a globá-

²³ NÉMETH László: *Magyar műhely = Uó: A felelősség szorításában. Jelek a társadalomnak 1945–1975. I–III.* Szerk. NÉMETH Ágnes, Bp., Püski, 2001, I., 158.

²⁴ Uo., 164.

lis megújulás középpontjában a fenntarthatóság elméletének kidolgozása és megvalósítása került, ami az élet szempontjából mindenre meghatározóan fontos hatással van / lesz a természettől kezdve a gazdaságon és szocializáción át egészen a kultúráig, az irodalomig és a költészetig. A fenntarthatósággal az emberi egzisztencia olyan mélyebb rétegei tárulnak fel, amelyek több: globális, nemzeti, regionális, helyi és személyi szinteken léteznek, és a jelenlegi nem működő fenntarthatósági egyensúlyok nagymértékben a tudomány és a kultúra, az irodalom és a költészet sokoldalú eszközeivel, alakzataival állíthatók helyre. E kihívás minden alkotó ember számára egyenlő feladatot, de esélyt is jelent: minden kézben ott lehet a „fenntarthatóság marsallbotja”, és az elért eredményektől függ a jövőbeli fejlődés sorsa.

A fenntarthatóság fentebb ismertett tartalmi kihívásainak történő megfelelés természetesen a szövegalkotási módok és formák sokféle változataival lehetséges. Elsőként indokoltnak látszik annak elfogadása, hogy az irodalmi műben nemcsak az érintett tudományok, kiemelten a történelem, a közgazdaságtan, a szociológia, a politológia és a pszichológia kifejezései, szavai – természetesen érthető módon – megjelenjenek a műalkotásban. Sőt, ez célszerűen úgy történjen, hogy a szövegalkotásban e tudományokkal kapcsolatos gondolkodás és beszédmód a közbeszédnél valamelyest magasabb, ösztönző szintű legyen. Így megvalósulhat az irodalmi alkotó és a közgondolkodó olvasó beszédmódjának összeolvadása, s e párbeszédből a vers, a verspróza vagy az esszé kerülhet ki győztesen. Ezáltal elérhető, hogy a „művészetnek mindig új reflexiókat kell létrehoznia, amelyek változó kontextusban újfajta értelmet adnak”.²⁵

Az irodalmi alkotás, különösen a költészet horizontjának ilyen irányú kitérésével várható, hogy az irodalom újra közelebb kerülhet az emberhez: nem vasárnapi, hanem elsősorban hétköznapi társként. Egy ilyen fordulat felérhet egy valóságos, új költői forradalommal, amellyel újraéledhet a bölcséleti igény, a szeretetkultúra, valamint az egzisztenciális megoldások sokoldalú keresése és megtalálása.

E fejlődési folyamathoz történő hazai kapcsolódást az irodalom filozofikusságának további elmélyítése is elősegítené, jóllehet az irodalom és különösen a költészet filozófiával való kapcsolatát még ma is egyfajta trónviszály jellemzi. E vitából egyfelől kitetsző reménység az olyan vélekedés, hogy „a költészet ideája a fogalmi gondolkodás

a tudomány korában”,²⁶ másfelől az esszéírás ígéretes lehetősége e cél érdekében.

A megvalósítás oldaláról nézve a kérdést, úgy vélem, hogy a „bartóki modell” követése több okból is nyújthat reményt. E kultúrfilozófiai modellből – mint már utaltunk rá – nem nehéz kiérezni, hogy a társadalmi fejlődés jelentősen befolyásolja az irodalom alakulástörténetét. Megemlíthető az is, hogy a bartókiság a nyugati mintákkal sikeresen kapcsolta össze a „bachi zenei építkezést” és a „folkloort”. Kiemelkedő értéke az is, hogy a bartókiság feltárta az ismeretlen, archaikus ősréteget a Nyugat számára, ami megfelel a jungi „kollektív tudattalan” fogalmának.²⁷

Ezt az irányzatot – Németh László szerint – Ady Endre, Gulyás Pál, Sinka István, Weöres Sándor, Tamási Áron, Juhász Ferenc, Nagy László, Fodor András, Csanádi Imre, Simon István és mások, mindenekelőtt Csoóri Sándor követték.

Közülük külön kiemelem Weöres Sándort, akinek a jelentősége – többek között – abban áll, hogy a két irodalmi paradigmát: a modernséget (például József Attilát és Szabó Lőrincet), valamint az azt követő posztmodernitást úgy tudta újszemléletű és irányultságú költészetben megjeleníteni, hogy közben a híd szerepét töltötte be. Ez jól látható például az *Átváltozások* című, harminc szonettből álló ciklusában, ahol „nem szubjektívizál, hanem általánosít és elvonatkoztat. Előadása minden reflexivitáson túl van, és a tárgyiasítást is végző határig feszíti. De nem mond le az érzékletes képekről, mint korábbi elvonatkoztatásra törő szonettjeiben. Másfelől pedig elkerüli az imaginista képzelet túlzásait is, melyekre még olyan nagy mítoszverseiben is sok példát lehet találni, mint a *Medeia*... Az érzéki-tárgyi közvetlenség mozzanatai mellett megteremti a személyesség légkörét is. Másképpen, mint Babits, de nem kevésbé szuggesztív módon. Nem a történetet hajlítja finom ívben a személyes sorshoz és indulati tartalomhoz, hanem az elvonatkoztatás körét húzza meg úgy, hogy a költő és az olvasó egyaránt belülről kerüljön”.²⁸

E költészet kiemelkedő jellemzője az is, hogy tematikus vagy szövegszerű költői gondolatért úgy nyúlt a világirodalmi és a filozófiai gondolkodás meghatározó műveire, hogy azzal saját költői tevékenységét mélyítette el. Weöres még arra is képes volt, hogy „eloldja a költészetet a hétköznapi valóság szintjétől és áttemeli egy másik közegbe”. „A tudomány és művészet hazája nem a lét, az »esse«,

²⁵ FÜLÖP József: *A filozófia esztétikai revíziója*. Andrew Bowie: *Aesthetic Dimensions of Modern Philosophy*. Oxford, Oxford University Press, 2022, 238 oldal = *Magyar Művészet*, 2023, 4. sz., 104.

²⁶ ROUBAUD, Jacques: *Költészet és emlékezet. Leoprepész fiának találománya. Öt poétikai előadás*. Ford. SELÁF Levente, Bp., Tipotex, 2007

²⁷ FALUSI Márton: *Kultúra arisztokrácia nélkül? Esszék és tanulmányok*. Bp., Előretolt Helyőrség Íróakadémia, Kárpát-medencei Tehetség-gondozó Nonprofit Kft., 2019

²⁸ KENYERES Zoltán: *Weöres Sándor*. Bp., Kossuth, 2013

hanem a lehetőség, a »posse«, s ha a létben megnyilvánul, attól a lét lesz gazdagabb” – hirdette *A teljesség felé* egyik szakaszában... Nem valóság, hanem lehetőség, nem alapvetőség, hanem vertikálitás, mélység és magasság: ezek Weöres értékszemléletének orientációs pontjai.” Weöres költészetének e jellemzői a *Saturnus – Weöres 100* című versemben is tükröződnek (lásd Melléklet).

Az új gondolkodásból (az egységes Világegyetemből és tudásból) való kiindulás képes arra, hogy tematikus vonatkozásban tovább tágítsa ki az irodalom létszemléletét. E változással a korábbi mikrokozmosz felvillanások helyén makrokozmosz távlatok nyílnak. Így kerekedett ki a líra és az etika összeolvadásából a narratív, hosszú vers új változata, ami szociológiai, közgazdasági, politológiai mozzanatokkal és motívumokkal gazdagította a költészetet.

A líra még ma is képes megkerülhetetlen gondolati dilemmákat áttételesen érinteni, magába fogadni anélkül, hogy sértene politikai és társadalmi, valamint irodalmi szakértábordekeket. El lehet mondani olyan víziókat, amelyek használhatók az olvasó lelki-szellemi gondjainak orvoslására. Természetesen nemcsak a hangnemnek kell lecserélődnie, hanem a mélyreható poétikai változásokat is be kell engedni a kontextusba és a kánonba. Ez ma már könnyebb, hiszen az információk, az új irányzatok, trendek eljutnak mindenhová. Jelenleg a transzhumanizmusnak nevezett észjárás és az új metapoétika divatja van, de valódi megújulást nem hozott mind ez ideig egyik sem.

Így kerülhetett sor például arra, hogy az én költészetem is kiegészült a közgazdász lét kifejezés terminológiájával. Sipos Lajos, a kiváló irodalomtörténész professzor szavaival: „Nem úgy, hogy a szakszavak helyet fognak maguknak a vers-kommunikációban, mint Juhász Ferenc alkotásaiban a biológiai létezés kifejezései. Hanem úgy, hogy a »Beszélő« gondolatvilágában (aki természetesen sok esetben azonos az alkotást létrehozó személyes »Én«-nel) végig jelen van az a közgazdasági viszonyrendszer, amelyben a 21. század profit-maximalizálásra törekvő világcégei minden egyéb szempontot lényegében alárendelnek ennek a főszabálynak. A költő mint abszolút etikus lény, kétféle beszéd-tudással rendelkezik. Egyrészt vers-beszélőként, gondolatvilágában végig jelen van »a legszegényebb országok adósságának« megoldhatatlan problémája (*Világima* című vers), az »Etika«-t az érdeknek minden esetben alárendelő gesztus, a kantianus

erkölcs érvényesülésének lehetetlensége (*Kísérlet* című vers), a közgazdaság 21. századi törvényeinek rideg érvényesítésére való törekvés (*Világgazdaság* című vers). Jelen vannak »a pénzügyi tervek madárröptetői / világszegénység hullá(dék)égetői / koalíciók pókhálósövényői« (*Világima* című vers), valamint a »közjó«-t és a »közrossz«-at felcserélők (*Köz-* című vers).”²⁹ Az idézett négy verset (*Világima*, *Kísérlet*, *Világgazdaság*, *Köz-*) lásd a Mellékletben.

Az új gondolkodás szelleméből és a fenntartható fejlődés követelményeiből reményteljesen egy további konkrét témakör is kopogtat az irodalom és a költészet ajtaján: a „fenntarthatóság irodalma/költészet”, illetve a „zöld irodalom”, „zöld költészet” vagy „zöld fordulat”. Ennek egyik fő irányultsága lehet a hosszú távú fenntarthatóság jelentőségének tudatosítása, a másik: az ismeretközlés, a fenntarthatóságot jobbító, gyakorlati cselekvések irányairól, a harmadik pedig a fenntarthatóság új kultúrájának a megteremtési, érvényesítési módjai a gyakorlati életben.

*

Egybevéve mondható, hogy a Milyen az irodalom?, Milyen a nyelv? kérdésre az elhangzottak mellett több válasz is adható, amelyek egyaránt érvényesek, mert manapság, az intellektuális elit – a lejegyzés és az archiválás digitális kultuszában – felismerte azokat a nem szemantikai elemeket és mozzanatokot is, amelyek segítik egy új nyelv használatát, azaz a megértést, amely felé mindvégig úton vagyunk, illetve leszünk (Hans-Georg Gadamer szavaival).

Ami az irodalom jövőjét illeti, tegnap még nagyon féltünk a Gutenberg-galaxis, a könyv halála miatt. Igaz, hogy egyre több elektronikus könyvet olvasunk, de remélhetjük, hogy az emberi szépérzék még sokáig életben tartja a könyvet. Bizhatunk abban is, hogy az irodalom ökológiai egyensúlyának jelenlegi megbomlása helyreállítható a politikai korrektség megnőtt étvágya és a zavaros ideológiák globális terjedése ellenére.

Ehhez reményt adhat a korábban már idézett McLuhan mondás: „A tudatlanság arra vonatkozóan, hogyan használjuk fel az új ismereteket, exponenciálisan nő” tartalom megfordítása lesz a kibontakozó, reményteljes irányzat: „Az exponenciálisan növekvő tudás bőséget eredményez.”

²⁹ SIPOS Lajos: „Minden vers önnön elérhetlensége is”. *Jegyzetek Báger Gusztáv válogatott és új verseihez 2018-ban*) = *Tiszatáj*, 2018, 11. sz., 124–134.

MELLÉKLET

Kezdet*In memoriam Juhász Ferenc*

A jósolhatatlan elvitte a jóst.
 Most se itt, se ott.
 Tükör volt, árnyék lett.
 Szárnyas tetszhalott.

***

Saturnus – Weöres 100

Előbb a klasszikusokat kergettük el,
 az agancsos nagyvadakat.
 Persze tudható, bolondok voltak:
 hittek az esztétikum érvényességében,
 a fűben és a fában, a szerelemben és a lázban;
 a túlcsoordulásban és a hiányban,
 az összefogásban és a jó újságban.
 Bánom-e? Mondjam-e tovább a magamét
 vagy más mezőkre fanyalodjam?
 Vonatunk szakadék peremén száguld,
 minden kanyarnál csikorog a fék.
 Mutatványosok lettünk, cirkuszi társulat
 egy robogó lokomotív nyergében;
 kémény mögött ülve,
 lobogó hajjal pötyögtetjük
 céltalan sms-eink.

***

Világima*A legszegényebb országok adósságának elengedéséért az IMF és a Világbank éves közgyűlésén*

Ti a diagnózis rózsafüzér-morzsolói
 pénzügyi tervek madárroptetői
 világszegénység hullá(dék)égetői
 koalíciók pókhálósövői
 globális lendkerekek forgatói
 itt az aranyszegélyű táblák alatt
 a Nagy Kihívások Termében
 indián-színes textíliák
 fehér selymú linea-zászlók előtt
 Ti az Aranyborjú szájának nyitogatói
 bányáitok legmélyebb bugyraiban
 szánjátok meg a világot
 szánjátok meg egyszer

*Washington, 1999. szeptember 26–30.***Kísérlet**

Nevelőbe adtuk Etikát,
 túsul ejtette őt az állam.
 A zúzott törvény mint lakmusz
 a metafizika poharában.
 Kaleidoszkópban rózsablakok,
 mikrobák, rajzó rejtjelek.
 Szivarra gyűjtött a Sátán,
 rőt füstje közöttünk lebeg.

***

Világgazdaság

Harapás, rágás, nyelés,
 kurta előrenyargalások.
 Legelők álmos nyugalját
 csak terelő akarat dúlja fel.
 Karámig izgatott vonulás:
 porfelhő letarolt utakon.
 Buja bolygás a cél előtt.
 Mérlegel a gondoskodás:
 vödör, olló vagy pengeél.

***

Köz-

A közügy, ami közteher.
 A közérdek, ami közöny.
 A közbiztonság, ami közizgatás.
 A közigazdaság, ami közellenség.

A köznevelés, ami közterelés.
 A közoktatás, ami közszoktatás.
 A közgondolkodás, ami közhelygyár.
 A közigazság, ami köztévedés.

A közmegbecsülés, ami közfelejtés.
 A közszereplés, ami közlebukás.
 A közbeszély, ami közveszély.

A köztér, ami közmagány.
 A közjó, ami közrossz.
 A közélet, ami közhalál.